

1

Postojanje i svijet

- 1.1. **UVOD**
- 1.2. **ŠTO POSTOJI?**
- 1.3. **ŠTO JE SUPSTANCIJA?**
- 1.4. **KAKO POSTOJI ONO ŠTO POSTOJI?**
- 1.5. **GDJE I KADA POSTOJI ONO ŠTO POSTOJI?**
- 1.6. **POSTOJI LI BOG?**
- 1.7. **ŠTO JE BILO PRIJE, BIT ILI POSTOJANJE?**

NAKON OVOG POGLAVLJA MOĆI ĆETE

- primijeniti pojmove bit, biće, bitak, idealno, materijalno itd.
- objasniti što i kako postoji
- analizirati različita metafizička stajališta
- opisati pojedine metafizičke sustave
- objasniti vlastite argumente i njihove daljnje implikacije
- postavljati pitanja za provjeru vlastitog razumijevanja

1.1. UVOD

Kutak za razmišljanje

Sjetite se koju ste dvojbu nedavno imali. Možda ste jutros dvojili hoćete li obući crvenu ili plavu majicu, hoćete li ići u školu pješice ili autobusom. Razmislite što bi sve moglo biti drukčije samo da ste napravili jedan mali drukčiji odabir.

Ontologija je filozofska disciplina koja proučava ono što postoji.

Možda ova tvrdnja djeluje jednostavno jer lako je vidjeti što postoji, pa zašto to posebno proučavati?

No, je li baš tako? Postoji li samo ono što je fizički prisutno? Ili, ako ne, koji je onda kriterij da bismo mogli reći kako nešto postoji? Je li kriterij naše vjerovanje u postojanje? Jesu li kriterij dokazi postojanja?

Iako se razne struke bave otkrivanjem onoga što postoji, a što je u domeni njihove struke (npr. fizičari se bave pitanjem postojanja Higgsova bozona i crnih rupa, povjesničari postojanjem Atlantide), ontologija se ne bavi postojanjem nečega određenog, nego postojanjem općenito.

Ontologija općenito prihvaća postojanje materijalnih predmeta iako se ontolozi i oko toga pitanja znaju razilaziti. Premda neki mogu tvrditi da kamen ne postoji, vjerojatno će promijeniti mišljenje nakon što im padne na nogu. Ipak, ontologiju više zanima postoje li brojevi, svojstva, odnosi, osjećaji, glazba, prošlost i budućnost.

Ali ovo se ni približno ne iscrpljuje stvarima koje zanimaju ontologe. Daleko od toga! Jer njih ne zanimaju samo materijalni predmeti, već ih zanima ima li još nešto što postoji. Pod tim ne mislimo postoje li nematerijalni objekti, poput anđela, boga i đavla (premda će to možda zanimati i neke ontologe ako ih zanima filozofija religije), već postoje li brojevi, svojstva, osjećaji, događaji, glazbena djela itd.? Osim toga, postoje li mogućnosti?

Upravo se ovakvim vrstama pitanja bavi ontologija, odnosno širim i općenitijim pitanjima o tome što postoji.

1.2. ŠTO POSTOJI?

U ontologiji je važna terminologija koju ćemo koristiti. Uvest ćemo neke pojmove koji su vam možda nepoznati, a postojeće ćemo definirati i pojasniti.

Kako se bavimo onime što postoji, trebamo to nekako nazvati. Ono što postoji, bilo materijalno ili nematerijalno, nazivat ćemo **biće**.

Povijesni kutak

Aristotel (384 pr. n. e. – 322 pr. n. e.) je grčki filozof, logičar, pa i biolog i znanstvenik, Platonov učenik i učitelj Aleksandra Velikog. Osim metafizikom, najviše se bavio logikom i etikom, a poznat je i kao botaničar i zoolog koji je među prvima proveo klasifikaciju živih bića. Njegova su najznačajnija djela *Organon*, *Fizika*, *Metafizika*, *Nikomahova etika*, *Politika*, *Poetika* (*O pjesničkom umijeću*) i *Retorika*.

Biće je pojedinačno postojanje, sve što jest i sve što uopće može biti.

Kako ćemo razlikovati jedno biće od svih drugih bića? Što je to što ga razlikuje? Što čini pojedino biće baš tim bićem? Reći ćemo da je to njegova **bit**.

Bit je ono po čemu biće jest baš to što jest, odnosno ono što razlikuje pojedino biće od svih drugih bića.

Osim pojma biti ovdje uvodimo i pojam **bitak**. Bitak je ono po čemu jest sve što jest, odnosno to da jest sve ono što jest. Bitak je samo postojanje. Bitak je također zajednička karakteristika svih bića jer sva bića, koliko god se međusobno razlikovala, imaju zajedničko to da sva postoje.

Bitak je cjelokupno postojanje.

Dakle, sve ono što postoji, ima bitak. Ukupnost svega toga što ima bitak, odnosno svega što postoji, nazvat ćemo **svijetom**.

Svijet je cjelokupnost svih bića.

Ocem ontologije smatra se slavni grčki filozof **Aristotel**. Jedno od Aristotelovih najpoznatijih djela jest *Metafizika*, a možemo reći da je ontologija dio **metafizike**. Metafizika je širi pojam od ontologije, a kod Aristotela obuhvaća ontologiju, ali i teologiju, psihologiju i kozmologiju.

Povijesni kutak

Platon (428/427 pr. n. e. – 424/423 pr. n. e.), je grčki filozof najpoznatiji po svojem radu u metafizici i filozofiji politike. Njegovo vjerojatno najpoznatije djelo je **Država** u kojoj ljude dijeli na tri staleža s obzirom na dominantni dio duše, a sve s ciljem da bude pravedna. Polazište je njegove filozofije učenje o idejama koje su jedine stvarne, a sve ono što mi percipiramo samo je slika svijeta ideja. Ideje su vječne i nepromjenljive, a osjetna bića su promjenljiva i nesavršena.

Metafizika doslovno znači „iza fizike“, odnosno iza stvarnosti, iskustva. Evo kako je definira sam Aristotel:

„Postoji znanost koja promatra biće kao biće i ono što mu pripada po sebi. Ta znanost nije ista ni s jednom od pojedinih znanosti jer nijedna od drugih znanosti ne bavi se bićem uopće i bićem kao takvim, nego one za sebe odsijecaju neki dio bića i promatraju mu svojstva, kao matematičke znanosti.“

(Aristotel, *Metafizika*)

Sve što postoji možemo podijeliti na **materijalno** i **nematerijalno**. Ono što je nematerijalno možemo nazvati i **idealnim** jer to poznajemo samo kao ideju. Takvi su primjerice brojevi, bog, svojstva, mogućnosti.

Sve što postoji materijalno možemo svrstati u neki **prostor** i **vrijeme**, dok to ne možemo napraviti s idealnim bićima. Ne možemo reći da se neka mogućnost upravo nalazi u ovoj knjizi ili da se broj pet nalazi u parku ispred zgrade.

Idealno postojanje odnosi se na postojanje koje nije moguće svrstati u prostor i vrijeme.

Grčki filozof **Platon** smatrao je da ideje postoje na nebu, dok je naš svijet, odnosno sve što u njemu pronalazimo, samo loša kopija toga što postoji kao ideja. Na nebu se nalaze svi „obrasci“, a bića u svijetu koja odgovaraju jednoj ideji imaju međusobno nešto zajedničko i nešto zajedničko s tom idejom.

Iako smo naveli da su bivanje u prostoru i vremenu ono što biće čini materijalnim, postoje različiti sporovi oko toga što postoji u prostoru i vremenu.

ZA ONE KOJI ŽELE ZNATI VIŠE

NAJPOZNATIJE FILOZOFŠKE ŠKOLE U ANTIČKOJ GRČKOJ

Platon je osnivač filozofske škole naziva Akademija, koja je bila aktivna od 387. godine pr. n. e. pa sve do 529. godine. U Akademiji su učenici učili aritmetiku, planimetriju, trigonometriju, astronomiju i glazbu. Glavni je cilj školovanja bilo učenje općih zakonitosti i razvijanje kritičkog mišljenja. Školovanje je trajalo deset godina i plaćalo se školovanje. U Akademiji se, između ostalih, školovao i Aristotel, najpoznatiji Platonov učenik.

Aristotelova škola naziva se Peripatetičkom školom (taj su naziv kasnije dali njegovi učenici), a smatra se jednom od najutjecajnijih filozofskih škola osnovanih u antičkoj Grčkoj. Osnovana je 335. godine pr. Kr., a s nekim prekidima postojala je do 3. st. Naziv dolazi od grčke riječi za hodanje, doslovni prijevod bio bi „hodajući“, a navodno potječe od toga što je Aristotel običavao predavati hodajući (u šetnji).

Kutak za razmišljanje

Kako biste odgovorili na sljedeća pitanja? Jesu li ta pitanja smisljena?

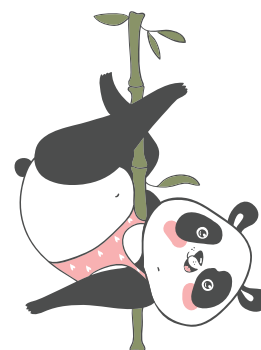
Postoji li broj 5?

Postoji li plava boja?

Postoji li Hamlet?

Postoji li mogućnost da postanem predsjednik SAD-a?

Postoji li panda koja pleše oko šipke?

Razmislite o sljedećem argumentu: Djed Mraz je važan u životima mnoge djece koja mu se vesele i očekuju njegove poklone. Također, roditelji im govore da budu dobri cijelu godinu kako bi dobili poklone. Djed Mraz na taj način utječe na živote mnogih ljudi puno više nego neka bića koja materijalno postoje. Dakle, Djed Mraz postoji.

Odgovorima na prethodna pitanja možemo pristupiti na više načina.

Možemo reći da su sama pitanja besmislena.

S druge strane, možemo reći da su odgovori trivijalni te da je odgovor na sve njih „Ne“. Mogli bismo se voditi kriterijem postojanja materijalnih bića pa reći da ništa od toga ne postoji. Ako vjerujemo da postoji samo ono što se nalazi u vremenu i prostoru, onda se postojanje svega ovdje navedenog isključuje.

Konačno, možemo smatrati da sva bića spomenuta u prethodnim pitanjima postoje. Očito je da broj 5 postoji jer da ne postoji, ne bismo mogli zbrojiti brojeve 1 i 4. Također, da Hamlet ne postoji, ne bismo mogli govoriti primjerice o Hamletovu odnosu s njegovom majkom ili o smrti Hamletova oca. Isto tako, možemo zamisliti svijet u kojem sam ja predsjednik SAD-a. Možemo zamisliti i svijet u kojem se pande zabavljaju plesom oko šipke.

Dakle, imamo tri moguće pozicije:

1) Pitanja o postojanju (ontološkom statusu) nematerijalnih bića su besmislena.

- 2) Pitanja o postojanju nematerijalnih bića imaju smisla, ali odgovor je trivijalan i glasi da ne postoje.
- 3) Pitanja o postojanju nematerijalnih bića imaju smisla, odgovor je da postoje.

Kada govorimo o postojanju, možemo govoriti o **nužnom** i **moгуćem** postojanju. Nešto postoji nužno ako nije moguće da ne postoji. Zamislimo jedan planet sličan našem, na kojem živi sto bića, a oni obitavaju u dva naselja. Taj planet, poput našeg, također kruži oko Sunca, i Sunčeva je energija nužna kako bi bića na tom planetu mogla živjeti. Mi možemo zamisliti da ta bića žive u jednom naselju, u tri naselja ili pak u deset naselja, ali u svim tim slučajevima, mora postojati Sunce jer bez njega ne bi bilo ni tih bića. U filozofiji se nekad govori o mogućim svjetovima. Mogući su svjetovi zapravo druge mogućnosti (slučajevi). Tako možemo zamisliti da su u jednom mogućem svijetu spomenuta bića raspoređena u tri naselja, dok su u drugom mogućem svijetu raspoređena u pet naselja. No, kako u svakom od tih mogućih svjetova mora biti prisutno i Sunce, njegovo je postojanje nužno. Dakle, u terminologiji mogućih svjetova, nužno i moguće postojanje možemo definirati na sljedeći način:

ređena u pet naselja. No, kako u svakom od tih mogućih svjetova mora biti prisutno i Sunce, njegovo je postojanje nužno. Dakle, u terminologiji mogućih svjetova, nužno i moguće postojanje možemo definirati na sljedeći način:

Nužno je ono što postoji u svim mogućim svjetovima.

Moguće je ono što postoji u barem jednom mogućem svijetu.

ZA ONE KOJI ŽELE ZNATI VIŠE

MNOŠTVO SVJETOVA

David Kellogg Lewis (1941. – 2001.) američki je filozof kojeg se smatra jednim od važnijih filozofa 20. stoljeća. Najpoznatiji je po svojem radu iz metafizike i filozofije jezika. Najpoznatija je njegova knjiga *O mnoštvu svjetova*, u kojoj Lewis zastupa **modalni realizam**, teoriju prema kojoj je naš svijet samo jedan od nebrojeno mnogo svjetova. Prema toj teoriji kada kažemo da je nešto moguće, to znači da postoji svijet u kojem je to takvo. Na primjer, ako kažem da je moguće da sam ja predsjednik SAD-a, onda postoji svijet u kojem sam ja predsjednik SAD-a. No, ti su drugi svjetovi posve izolirani od našeg svijeta, iako su jednako zbiljski kao i naš svijet, a u njima žive naši parnjaci (za koje je njihov svijet zbiljski, jednako kao što je naš za nas zbiljski). Tako je moj parnjak u mogućem svijetu, isti kao i ja, samo što je za razliku od mene predsjednik SAD-a.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Definirajte bit, biće i bitak.
2. Kakav je status ideja prema Platonu?
3. Navedite moguće pozicije u pogledu postojanja i objasnite ih.

1.3. ŠTO JE SUPSTANCIJA?

Pojam **supstancije** također je jedan od temeljnih ontoloških pojmova i povezan je s pojmovima bića, biti i bitka. Pogledajmo kako ga određuju neki od značajnih filozofa.

Aristotel je u svojem spisu *Kategorije* govorio o deset kategorija, od kojih je prva supstancija.

Aristotel je **supstanciju** definirao kao ono što istinski jest, ono što je temelj svega.

U našoj ranijoj podjeli na bit, biće i bitak, supstancija odgovara biti. Supstancija je tako prva kategorija, dok onom što pridolazi („dva metra dugačko“, „plavo“ itd.) Aristotel nalazi devet drugih kategorija: kvaliteta, kvantiteta, odnos, mjesto, vrijeme, položaj, imanje, činjenje, trpljenje.

Prema Aristotelu, prvotne su supstancije pojedinačne stvari, dok su drugotne supstancije vrste i rodovi, odnosno ono opće pojedinačnih predmeta ili općenita bit po kojoj biće jest to što jest. Na primjer, u rečenici „Ovo je Marko Marić“ imamo prvotnu supstanciju, dok u rečenici „Marko Marić je čovjek“ imamo prvotnu i drugotnu supstanciju (Marko Marić je prvotna supstancija, a čovjek je drugotna supstancija).

Ostali će filozofi pojam supstancije definirati na druge načine. Primjerice, prema **Descartesu** postoji materijalna (tjelesna) i misaona (umska) supstancija. Tu se može uvesti razlika duha, odnosno svega umskog, i prirode ili svega materijalnog.

S druge strane, **Spinoza** smatra da postoji samo jedna supstancija i to je bog ili priroda jer je bog u svijetu, on je u svemu.

1.4. KAKO POSTOJI ONO ŠTO POSTOJI?

Kutak za razmišljanje

Svi se možemo složiti da je postojao glazbenik imenom Wolfgang Amadeus Mozart. Također, ako je takva osoba postojala, sasvim je izvjesno da se nalazila u prostoru, tj. bila materijalna. No što je s glazbom te iste osobe? Je li postojala materijalno u obliku notnog zapisa, u nekoj vrsti izvedbe ili naprosto kao Mozartova ideja koja se izvodila u različitim prilikama i na različite načine?

Vjerojatno ste do sada već više puta za sebe ili nekoga rekli da je idealist ili realist, no to se zasigurno nije odnosilo na ontološku poziciju u vezi postojećeg, već na načelni nazor o životu i svijetu koji varira u stupnju optimizma. Stoga očito nije riječ o filozofskoj uporabi tih pojmova.

U ontologiji je, s obzirom na postojeće, smisleno pitati **kakvo** je ono što postoji i **koliko je vrsta** onoga što postoji. Drukčije rečeno, smisleno je pitati o **kvaliteti** i **kvantiteti** postojećeg.

Platon je ustvrdio da sve što postoji u našem materijalnom svijetu mora biti utemeljeno izvan samog tog svijeta. Za njega, uistinu, možemo utvrditi da su neki, pojedinačni materijalni predmeti npr. lijepi ili okrugli, no gdje u materijalnom svijetu pronaći ono opće, tj. upravo **ljepotu** ili **okruglost**? Stoga zaključuje da su materijalni objekti stvoreni prema **formama**, tj. vječnim i nepromjenjivim **idejama** koje postoje izvan naše materijalne stvarnosti te da u materijalnom uvijek sudjeluje ono idealno.

Stoga s obzirom na pitanje o kvaliteti postojećega, razlikujemo **idealizam** i **materijalizam**.

Aristotel se s Platonom ne slaže. Doduše, preuzima pojam **forme**, ali oduzima mu mogućnost stvarnog postojanja izvan konkretnih predmeta. Forme nisu stvorene ni vječne, kao što su Platonove ideje, nego se pojavljuju u konkretnim stvarima s njihovim nastankom, a nestaju s nestankom konkretne stvari. Aristotel razvija sklop četiriju uzroka kojima pokušava objasniti sve što postoji:

- 1) materija;
- 2) forma;
- 3) kretanje;
- 4) svrha (grč. *telos*).

Sve postojeće u svijetu sadrži ove uzroke – sve postojeće je na neki način materijalno, ima neki oblik prema kojemu jest upravo to što mislimo da jest, uvijek se nalazi u kretanju između **potencije** ili mogućnosti da nešto bude i **aktualnosti** ili onoga što u nekom

trenutku jest. Također, sve što jest, jest sa nekom svrhom (*telos*) pa se njegov sustav često naziva i **teleologijom**, što bismo možda najbolje objasnili kao svrhovitost. Ta je svrha onda i uzrok određenosti pojedinačnih objekata: želim li primjerice zabiti čavalo u zid, vjerojatno ću kao formu ili oblik tog oruđa odabrati neku vrstu poluge kako bih mogao koristiti silu za zabijanje čavla te će cijela organizacija predmeta biti usmjerena na taj cilj.

Također, kao materiju bih mogao odabrati nešto čvrsto, a ne lomljivo, pa će predmet ujedno biti u kretanju iz svoje potencije ili onoga što je mogao biti u svoju aktualnost ili ono što jest, a imat će i potenciju za postati nešto drugo, npr. iskorišteni i reciklirani čekić. Sve će to biti određeno upravo svrhom ili onim za što smo namijenili taj predmet.

No da bi objasnio cijelo ovo kretanje, Aristotel negdje mora zaustaviti seriju uzroka jer u suprotnom otvara mogućnost tzv. beskonačnog regresa, tj. beskonačnog traženja uzroka. Aristotel odgovor nalazi u nepokrenutom pokretaču, prvom uzroku svega koji sam ne traži drugi uzrok, tj. ni od čega nije pokrenut.

ZA ONE KOJI ŽELE ZNATI VIŠE

PROBLEM UNIVERZALIJA

Uz Platona i Aristotel se bavio pitanjem kako ono opće sudjeluje u pojedinačnom postojanju. U srednjem se vijeku to pitanje postavilo kao **problem univerzalija**. Za Platona ono opće postoji izvan samih pojedinačnih stvari, dok se za Aristotela ono pojavljuje tek zajedno s pojedinačnim stvarima. Drugim riječima, kada bismo eliminirali sve okrugle pojedinačne predmete, za Platona bi opstala ideja okruglosti, dok bi se okruglost kao takva za Aristotela izgubila s nestankom pojedinačnih okruglih predmeta. No budući da obojica tvrde realno postojanje onog općenitoga, za obojicu možemo reći da su realisti pri čemu se Platon smatra ekstremnim, a Aristotel umjerenim realinom.

Realizmu možemo suprotstaviti **nominalizam**, tj. poziciju kojom se tvrdi da ono opće realno ne postoji ili da ne postoji kao takvo, već tek kao koncept našeg uma ili tek kao puki naziv. Stoga i unutar nominalizma razlikujemo **ekstremni i umjereni nominalizam**.

Istražite predstavnike i glavne ideje ekstremnog i umjerenog nominalizma.

Idealizam je ontološka pozicija koja tvrdi da je realnost sačinjena od nematerijalnog, tj. da je sva zbilja ovisna o umu i njegovom tumačenju.

Materijalizam je ontološka pozicija koja tvrdi da je sva zbilja sačinjena od materije te da su i um i sva njegova tumačenja izvedena iz te materijalnosti.

No razlika između Platona i Aristotela ne završava na kvaliteti postojećeg, ona se odnosi i na kvantitetu svega što jest. Budući da je zagovarao stav prema kojemu u svemu materijalnom sudjeluju ideje ili forme koje su same po sebi postojeće i odijeljene od materijalnih pojedinačnih predmeta, kod Platona možemo utvrditi da zagovara podijeljenost stvarnosti na idealnu i materijalnu. No Aristotel je forme tumačio kao esenciju ili bit svakog pojedinačnog predmeta ili supstancije pa je, za njega, stvarnost načinjena od nebrojeno mnogo pojedinačnih supstancija. Već ovdje možemo lako uočiti razliku u kvantiteti glade postojećeg – za Platona ono postojeće je dvojako (idealno i materijalno), a za Aristotela je ono mnogostruko (mnoštvo pojedinačnih supstanci u kojima se tek ogleda forma i materija). No postoje i oni filozofi koji će stvarnost i postojeće svesti na samo jedan princip, bilo idealni bilo materijalni.

Povijesni kutak

Georg Wilhelm Friedrich Hegel

(1770. – 1831.) njemački je filozof poznat po svojem idealističkom stavu. Za njega je čovjek prvenstveno povijesno biće, tj. ne može ga se odvojiti od povijesnih procesa u kojima se nalazi. No povijesti i njenim procesima ne pripada samo čovjek, već ukupnost svijeta, odnosno i materijalni objekti i mentalna stanja su aspekti duha. Stoga je ono što postoji zapravo duh koji se nalazi u povijesnom procesu razvoja.

Oslonjen na navedeni povijesni proces razvoja u kojem se nalazi duh, Hegel razvija i tzv. sustav enciklopedijskih znanosti kojim pokušava prikazati cijelu zbilju kao sustavno napredovanje duha ili svijesti u spoznaji cjelokupne zbilje, a na kraju i samoga sebe.

Monizam je ontološka pozicija koja tvrdi da je stvarno postojeće ili samo ono idealno ili samo ono materijalno.

Dualizam je ontološka pozicija koja tvrdi da je stvarno postojeće i ono idealno i ono materijalno.

Pluralizam je ontološka pozicija koja tvrdi da je stvarno postojeće načinjeno od više različitih supstancija koje se ne mogu svesti samo na opreku idealnoga i materijalnoga.

U povijesti filozofije postoji mnogo primjera za svaku od navedenih pozicija. Stari su Grci još prije Platona i Aristotela tražili odgovor na pitanje o prirodi postojećeg pa tako npr. **Tales iz Mileta** opažanjem prirodnih objekata dolazi do konkluzije da je osnova svega postojećeg voda, a vama iz matematike poznati **Pitagora** zaključuje da je osnova svega broj i matematički odnos. Lako je zaključiti kako su to monističke pozicije; u prvom slučaju radi se o materijalizmu, a u drugom o idealizmu.

No monističke pozicije nisu rezervirane samo za antičke filozofe. **George Berkeley** npr. zastupa mišljenje da je osnova svega postojećeg idealna jer sve što opažamo možemo protumačiti samo kao naše ideje stvari, a ne stvari po sebi. Prema tome, ono što postoji sastoji se od ideja, a um je taj koji te ideje tumači. Nakon njega **Georg Wilhelm Friedrich Hegel** u razdoblju njemačkog klasičnog idealizma tvrdi da